

Рогачова Г. Г.

ОРУДНИЙ ДІЯЧА ТА ЗНАРЯДДЯ ПРИ ПАСИВНИХ ДІЄПРИКМЕТНИКАХ І ДІЄСЛІВНИХ ФОРМАХ НА *-НО*, *-ТО* (у народній та сучасній українській літературній мові)

*Стаття акцентує увагу на надмірній поширеності у сучасній українській літературній мові нехарактерних для народної мови конструкцій з орудним особи в ролі виконавця дії. Народна мова використовувала тут конструкцію від + родовий відмінок. Ідеться також про те, що бажано обмежити використання конструкцій з пасивними дієприкметниками, замінивши їх активними або конструкціями на *-но*, *-то*. Пасивні конструкції варто використовувати лише тоді, коли мовець хоче наголосити на результаті дії, а не на самій дії.*

Орудний відмінок, який дослідники часто називають інструментальним, указує на виконавця дії (*справу зроблено професіоналами*) або на «інструмент» у широкому розумінні, за допомогою якого агент виконує дію (*хліб відрізано ножем; малюнок виконано пензлем; мандрівників перевезено поромом; стіл застелено скатертину; підлогу покрито лаком*).

Цей відмінок можна умовно поділити на такі групи за значенням:

1) орудний діяча (особа або група осіб, колектив); 2) орудний знаряддя, або власне інструмента (різні конкретні предмети та частини тіла людини і тварини); 3) орудний засобу, що включає: а) засоби пересування (*дрова привезено підводою*), б) засоби зв'язку та передачі інформації (*повідом-*

лено телефоном, текст передано шифром); в) посередника та посередництва {інформацію передано сусідом, гроші переказано поштою}.

Оскільки орудний інструментальний (до якого ми не залучаємо орудний діяча) займає центральне місце у відмінковій системі і є цілком самодостатнім, семантично виразним, його часто використовують для називання творів: «Губами теплими і серцем золотим» — збірка М. Вінграновського. Розглянемо спочатку зазначений відмінок при пасивних дієприкметниках на *-ний, -тий* {списаний, збитий, виготовлюваний тощо}.

На місці нинішнього орудного діяча у народній мові використовувалась конструкція *від* + род. в.: *Це нам дане від Бога; хвороба наслана від ворожки* тощо. Поступово під впливом староболгарської книжної мови, як свідчать М. Сулима, О. Курило та інші мовознавці, у давніх письменників, у т.ч. і Т. Шевченка, при пасивних дієприкметниках усталився орудний діяча. Помічений був цей відмінок і при дієсловах на *-ся*, напр.: *За грішнії, мабуть, діла караюсь я в оцій пустині сердитим богом* (Т. Шевч.). Орудний діяча при пасивних конструкціях на *-ний, -тий* вельми поширений і у сучасній українській літературній мові.

Дослідники настійно радять, по-перше, не надуживати пасивними конструкціями, які вже наприкінці XIX — початку XX ст. без потреби були поширені як у науковому, так і офіційно-діловому стилях, замінюючи їх на активні безособові на *-но, -то*. Наприклад: *голову запросили, запрошено* (а не голова запрошений); *лауреатів нагородили, нагороджено* (а не лауреати нагороджені). По-друге, за необхідності використати пасивну форму орудний діяча замінити на українську конструкцію *від* + род.в. Проте така заміна не завжди можлива. Візьмімо для прикладу такі рядки Тараса Шевченка:

Якби взять і всю мізерію з собою,
дідами крадене добро,
Тоді б остався сиротою з святими
горами Дніпро.

Замінивши орудний діяча на пропонувану конструкцію *від* + род.в., ми отримаємо протилежне за змістом речення «...*від* *дідів* *крадене добро*». Хоча такого роду випадки поодинокі й трапляються лише у віршованих творах. Найчастіше ж заміна цілком можлива.

Однак без пасивних конструкцій обійтися у мові також неможливо. Виправдані вони лише тоді, коли треба підкреслити наслідок дії, ту ознаку, якої набув предмет, особа в результаті впливу на неї якоїсь дії: «*Чого тепер заплакав ти... що серце порване, побите?*» (Т. Шевч.); *Я прооперована — не можу встати; діти нагородовані; студенти освічені* тощо. Отже, потреба у таких конструкціях у мові є, проте не слід ними надуживати.

На противагу орудному діяча орудний знаряд-дя, засобу (способу), допоміжного матеріалу та посередника і посередництва часто вживані при пасивних конструкціях. Наприклад: *Раз добром нагріте серце вік не прохолоне* (Т. Шевч.) — спосіб. *А розумне ваше слово брехнею підбите* (Т. Шевч.) — допоміжний матеріал. *Дороги наші мічені вершинами і втратами, знамена наші січені рудими автоматами* (Б. Олійник) — спосіб, знаряддя.

Тепер розглянемо орудний інструментальний у дієслівних конструкціях на *-но, -то*. Згадані дієслівні форми походять в українській мові від пасивних дієприкметників на *-ний, -тий* {сказаний, взятий —> *сказано, взято*), напр.: *сказано добре, взято зобов'язання* тощо. Колись вони були пасивними дієприкметниками середнього роду й узгоджувалися з відповідним іменником. Але здавна в українській народній мові форми на *-но, -то* набули самостійної присудково-дієслівної функції і ніяких інших функцій уже не виконують. Проте в сучасній українській літературній мові їх часто плутають з пасивними дієприкметниками середнього роду на *-не, -те*, які, зазвичай, узгоджуються з відповідними іменниками.

Речення, де використані форми на *-но, -то*, як правило, безпідметові. Тут не тільки не буває називного відмінка (підмета), а відсутній навіть натяк на особу або істоту, що виконала дію. Саме тому ці дієслівні форми називають безособовими. Наприклад: *Пошрамовано його вздовж і впоперек* (П. Куліш); *А їм неначе рот зашиито* (Т. Шевч.); *Ой у полі жито копитами збито, ... Червоною китайкою личенько покрито* (Нар. пісня). Найважчий при формах на *-но, -то* знахідний відмінок іменника не слід приймати за називний, що часто трапляється.

При згаданих дієслівних формах в українській народній мові дослідники спостерегли конструкцію *від* + родовий відмінок. За цієї умови у реченні з'являється вказівка на виконавця дії, напр.: *Що від бога надано, від милого прислано* (Л. Укр.). Згідно з цим М. Сулима, О. Курило та деякі інші дослідники радять краще використовувати фразу *Нове видання правопису розроблено від Академії Наук*, ніж *Академією Наук*. Ці поради мають під собою міцний ґрунт — народне розмовне мовлення, де при безособових дієслівних формах ніколи не стояв орудний діяча та колективу людей. Чи знайде собі місце у сучасній українській літературній мові пропонувана конструкція *від* + родовий відмінок при формах на *-но, -то* замість широковживаного тут орудного діяча, покаже час. Слід наголосити, що остання конструкція не українська: вона з'явилася під впливом російської мови. Звичайно, варто повертати із забуття власне українські форми передання

значень, ані ж використовувати кальковані, неприродні для неї.

Отже, на даний момент правильно по-українськи сказати *Я прочитала лекцію* (а не *лекція прочитана мною*), *Деяких представників уряду засудив народ* (а не *засуджено народом*). Тобто замість пасивної конструкції з орудним діячем використати активну. Натомість цілком доречний і часто вживаний як у народній, так і в сучасній українській літературній мові при безособових присудках орудний знаряддя, засобу (всі його підвиди), допоміжного матеріалу: *Нам спину як кісм перебито* (Нар. пісня) — знаряддя. *Де-де шальовкою вкрито* (А. Тесленко) — допоміжний матеріал. *Вантаж: на орбітальну станцію доставлено ракетою-носієм* (ж. «ПК») — засіб пересування. *Українську промисловість зруйновано повітряними бомбардуваннями* (Іст. України) — спосіб виконання дії.

Слід звернути увагу ще на один важливий мо-

мент. Оскільки безособові форми на *-но*, *-то* характеризують лише минулу дію (на відміну від пасивних дієприкметників середнього роду на *-не*, *-те* (*дане*, *взяте*), при них не доречно вживати дієслово *було*, а тим більше *буде*. Отже, замість *В кожну хату буде проведено дрота* (О. Вишня) треба сказати *Проведуть дрот у кожну хату*; а у фразі *В Польщі її було заарештовано* зайве дієслово *було*. Ці конструкції з'явилися в українській мові, як свідчать дослідники, під впливом російських, де вони також є помилкові. Використовуючи їх, автори сприймають безособові форми на *-но*, *-то* як пасивні дієприкметники теперішнього часу.

Таким чином, найхарактерніші для української мови активні конструкції. Наступні за вживаністю — безособові на *-но*, *-то*, але без орудного діяча. Пасивні конструкції слід використовувати лише за умови, коли важливий результат дії: *Місто розбите військами. Товар зіпсований, тому не купуйте його*.

1. Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови.—К. 1925.

2. Сулима М. Українська фраза.— Харків, 1928.

Rogachowa G. G.

THE EXCESSIVE USAGE OF PASSIVE INSTRUMENTAL CONSTRUCTION

The article emphasises the excessive usage of Passive instrumental construction, which are not typical for the folk language, in modern Ukrainian. The folk language used from + genitive case instead. It's also necessary to mention that it's better to restrict the usage of passive participial constructions, replacing them with impersonal ones. Passive constructions are worth being used only in case when the author wants to stress the result of the action, but not its process.